

<https://helda.helsinki.fi>

Ritari ässä ja kuolemantuomio : media itäisessä Euroopassa

Kaasik-Krogerus, Sigrid

Gaudeamus

2018

Kaasik-Krogerus , S 2018 , Ritari ässä ja kuolemantuomio : media itäisessä Euroopassa .
julkaisussa Demokratian karikot : itäinen Eurooppa suuntaa etsimässä . Gaudeamus ,
Helsinki , Sivut 118-131 .

<http://hdl.handle.net/10138/309804>

unspecified
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

6

RITARI ÄSSÄ JA KUOLEMANTUOMIO: MEDIA ITÄISESSÄ EUROOPASSA

SIGRID KAASIK-KROGERUS

1990-luvun lopussa Viron vanhin ja siihen aikaan suurin päivälehti *Postimees* julkaisi viiden kuukauden aikana kolme pääkirjoitusta kuolemanrangaistuksesta, jonka poistamista tuolloin pohdittiin.¹ Ensimmäisessä pääkirjoituksessa lehti asemoi itsensä ”kansalaisten” puolelle korostamalla julkisen mielipiteen, keskustelun ja tutkimusten merkitystä kuolemanrangaistuksen mahdollisen poistamis päätöksen yhteydessä ja varoittamalla, ettei tilanteessa saa edetä hätiköiden. Sekä kuolemantuomion mahdollinen virheellinen täytäntöönpano että sen ajattelematon poistaminen olivat lehden mukaan yhtä lailla korjaamattomia tilanteita. Samalla kritisoitiin politiikkoja, jotka olivat luvanneet Euroopan unionille toimivansa kuolemanrangaistuksen kieltämisen puolesta ja painostivat Viroa toimimaan ripeästi lupauksiin viitaten.²

Toisessa pääkirjoituksessa lehti ymmärsi niitä poliitikkoja, joiden mielestä virolainen yhteiskunta ei ollut vielä tarpeeksi kehittynyt kuolemanrangaistuksen poistamiseksi. Samalla kuitenkin korostettiin Viron ”toivomusta integroitua Eurooppaan” – maa oli tuolloin yksi itäisen Euroopan EU-ehdokasmaista. Jäsenyysneuvottelut aloitettiin vuonna 1998, ja unioniin maa liittyi vuonna

2004 samaan aikaan yhdeksän muun maan kanssa. Viron piti lehden mukaan lähteä siitä, että Euroopassa suhtaudutaan kuolemanrangaistukseen tuomitsevasti. Sen vuoksi kuolemantuomio pitäisi poistaa myös Virossa.³

Pari viikkoa myöhemmin julkaistussa kolmannessa pääkirjoituksessa todettiin, että mikäli Viro ei luovu kuolemantuomiosta, maa luistaa kansainvälisistä velvollisuuksistaan. Näin ollen on selvää, että parlamentti tekee luopumispäätöksen enemmän tai myöhemmin. Lehdessä ymmärrettiin edelleen ihmisten ”oikeutettu kostonhimo”, mutta sitä pidettiin alisteisena päätöksestä syntyvälle hyödyille kansainvälisellä areenalla. Kun valtion tasolla jo hyväksyttiin tämä, *Postimees* toivoi, että sama suhtautuminen leviäisi myös massoihin, ”[niiden] ihmisten tietoisuuteen, joista vähän ajan päästä pitäisi tulla Euroopan kansalaisia”.⁴

Pääkirjoitusten sisällöllinen täyskäännös antaa hyvän esimerkin EU-laajentumisprosessin aikaisesta nopeatahtisesta ja ristiriitaisesta yhteiskunnallisesta kehityksestä, jota on akateemisessa kirjallisuudessa analysoitu osittain päällekkäisten käsitteiden, *siirtymän* ja *muutoksen* avulla.⁵ Siirtymä merkitsee liikkumista kohti selkeitä yhteisiä tavoitteita, ja kehitys eri maissa on pitkälti saman tyyppistä. Tyypillisesti siirtymällä viitataan esimerkiksi demokraattisten instituutioiden luomiseen tai talousjärjestelmän uudistamiseen. Itäisen Euroopan maissa siirtymä kohti demokratiaa ja uutta talousjärjestelmää tarkoitti samalla liittymisprosessia EU:hun eli eurooppalaistumista, jonka aikana unionin poliittisesta, sosiaalisesta ja taloudellisesta dynamiikasta tuli osa ehdokasvaltioiden politiikkaa ja rakenteita. Näin maiden siirtymäajan päättymisenä on usein pidetty niiden liittymistä EU:hun. Muutos taas on pitkäaikainen, vuosikymmeniä kestävä yhteiskuntasidonnainen prosessi, jolla voi olla suunta mutta ei yksiselitteistä odotettavissa olevaa lopputulosta. Muutoksen aikana on välttämätöntä tarkastella sekä tavoitteita että toimintaa (itse)kriittisesti, esimerkiksi arvioimalla mitä tarkoitetaan, kun puhutaan Euroopan unionista tai demokratiasta.⁶

Edellä kuvatut pääkirjoitukset ovat esimerkki siitä, miten media osallistuu demokratian rakentamiseen yhteiskunnallisen siirtymän

ja muutoksen aikana. *Postimees* asemoi itsensä päivittäin suhteessa muihin toimijoihin: kansalaismielipiteeseen tai EU:n vaatimuksiin joko vedotaan tai niitä pidetään ongelmallisina. Mediasisällöt kertovat esimerkiksi demokratian ja sananvapauden tilasta, niille annetuista merkityksistä tai niiden puuttumisesta. Lisäksi teksteistä käy ilmi median aika- ja paikkasidonaisuus: sisältö on uskottava tietyssä ajassa ja tilassa, joka voi muuttua hyvinkin nopeasti.

Parikymmentä vuotta pääkirjoitusten julkaisemisen jälkeen sanalla ”media” viitataan edelleen joukkoviestimiin, vaikka nyky-yhteiskunnissa media on tavalla tai toisella läsnä kaikissa yhteiskunnallisissa prosesseissa, instituutioissa ja vuorovaikutuksessa. Näin ollen yksiselitteinen rajanveto median ja muun yhteiskunnan välillä on ongelmallinen, koska yhteiskunnalliset instituutiot, kuten ministeriöt, profiloituvat verkossa kotisivujen kautta ja hyödyntävät sosiaalista mediaa päivittäisessä toiminnassaan. Sosiaalinen media on lisäksi nykyään osa yksityiselämää, kun tykätään toisten *Facebook*-päivityksistä tai lähetetään viestejä *WhatsApp*-ryhmissä. Internet-kommentit ja sosiaalinen media ovat viime vuosikymmenen aikana haastaneet joukkoviestintämallin, jossa on vähän lähettäjiä ja paljon vastaanottajia. Itäisessä Euroopassa etenkin blogien ja nettikommenttien on nähty olleen luomassa niin sanottua virtuaalista kansalaisyhteiskuntaa, vaikka maiden ”tavanomaisia” kansalaisyhteiskuntia on pidetty heikompina kuin Länsi-Euroopassa. Esimerkiksi Bulgariassa on havaittu, että kommenttipalstalle kirjoittavia on suhteessa selvästi enemmän kuin niin sanotuissa vakiintuneissa demokratioissa, joskin kommentteja kirjoittaa pieni osa lukijoista.⁷ Lisäksi osallistuminen ja vaikuttaminen eivät ole yksiselitteisiä prosesseja: kaikki eivät ole yhtä aktiivisia, ja lähetetyt viestit voivat jäädä yksinpuheluksi ja korkeintaan mahdollisuudeksi purkaa paineita.

Tässä luvussa tarkastellaan EU:n itäisten jäsenmaiden mediaa ja sen roolia yhteiskunnallisissa prosesseissa kolmenkymmenen viime vuoden aikana. Pitkän aikaperspektiivin vuoksi keskityn enimmäkseen perinteiseen joukkoviestintään ja käsittelen sosiaalista mediaa vain satunnaisesti. Teksti lähtee liikkeelle sosialismin

ajasta ja käsittelee EU:n laajentumista ja nykypäivää, joskaan ei tiukan kronologisesti.

Kokonaisuuden hahmottamiseksi pääpaino on itäisen Euroopan alueen kehityksessä, jota täydennän esimerkeillä analysoitavista maista. Samalla esitän tarkoituksellisesti myös vastakkaisia näkemyksiä – näin tekstiä voi lukea katsauksena tutkimuksesta, jota maiden mediasta on tehty. Käsitteellisesti puhun itäisen Euroopan median sijaan mediasta itäisen Euroopan maissa, koska mailla ei ole yhteistä kommunikatiivista tilaa, jossa yhteiskunnalliset toimijat keskustelisivat alueen asioista maiden rajat ylittäen. Jotta välttyisin houkutukselta selittää median kehitystä ja ominaispiirteitä yksinkertaistetusti ”itäisyyden” kautta, vertaan tilannetta muihin EU-maihin. Tarkoituksenani on olla toistamatta politiikasta tuttua asetelmaa, jossa itäisen Euroopan maat yrittävät esimerkiksi kulttuuriin vedoten osoittaa ”eurooppalaisuutensa”, kun taas Länsi-Euroopasta käsin alue määritellään ”pysyvästi post-kommunistiseksi”.⁸

TAUSTAHAHMOSTA TÄHDEKSI: PROPAGANDAN JA VASTARINNAN TARINAT

Vaikka tämän teoksen käsittelemistä maista Neuvostoliittoon kuuluivat vain Viro, Latvia ja Liettua, media oli osa valtiokoneistoa myös muissa niin sanotuissa itäblokin maissa. Vaikka media oli muodollisesti riippumattomampi kuin Neuvostoliitossa, vallassa oleva kommunistinen puolue kontrolloi sitä. Sen sisältöjä valvottiin ja sitä käytettiin agitaatioon, propagandaan ja virallisen ideologian levittämiseen. Maissa ei ollut sananvapautta – ilmaisunvapautta, painovapautta eikä oikeutta saada tietoa. Näin ollen tiedonvälitys oli vajavaista myös sallituista aiheista kuten ympäristökysymyksistä (ks. tämän teoksen luku 10). Esimerkiksi Jugoslavian kommunistista järjestelmää on pidetty melko vapaana, mutta järjestelmän kritiikki mediassa oli silti kielletty. Toisaalta tutkijat ovat korostaneet vironkielisen journalismin merkitystä sensuurista huolimatta. Neuvostoaikaiset toimittajat toimivat eräänlaisessa skitsofreenisessä tilassa – virallisesti he olivat osa kommunistisen puolueen propaganda-koneistoa, mutta samalla journalismi palveli niin sanotun hiljaisen

vastarinnan välityksellä myös kansallisia päämääriä, kuten kielen ja identiteetin säilyttämistä. Näin median kokonaisrooli oli osittain ristiriidassa sen sensuroidun sisällön kanssa.⁹

Sosialististen maiden mediaa seuraavat ihmiset eivät kuitenkaan olleet täysin eristyksissä, koska vertailevan kokemuksen tarjosi järjestelmän ulkopuolelta tuleva media. Esimerkiksi Tšekkoslovakian, Romanian ja Puolan televisioissa näytettiin myös länsimaista tuotantoa, joka oli yleisön keskuudessa erittäin suosittua.¹⁰ Jopa neuvosto-Virossa pystyi kuuntelemaan ulkomaisia radioasemia kuten *Radio Free Europea* ja *Voice of Americaa*. Siitä, kuinka tärkeä asema Suomen televisiolla oli Virossa ja miten neuvostojärjestelmä yritti taistella sen vaikutuksia vastaan, on tehty jopa dokumenttielokuva *Disko ja ydinsota (Disko ja tuumasõda)*. Elokuvasa tulee esille esimerkiksi, että järjestelmä piti kiusallisena koululaisten leikkiä, jossa he matkivat *Ritari Ässää* puhumalla länsimaisten autojen vieressä elektronisiin rannekelloihin.

Kommunistinen järjestelmä kaatui eri tavoin eri maissa. Unkarissa perustuslain muutos saavutettiin rauhanomaisesti vallanpitäjien ja kahden toisinajattelijoiden ryhmittymän neuvotteluissa, Tšekkoslovakiassa ja Bulgariassa valta vaihtui massamielenosoitusten jälkeen, ja Romaniassa käytettiin väkivaltaa. Baltian maissa media oli vuosina 1987–1991 itsenäistymisliikkeen tärkein toimija, ja sitä hyödynnettiin laajasti poliittisen opposition järjestäytymisessä.¹¹ Hyvänä esimerkkinä tästä on niin sanottu Baltian ketju, joka järjestettiin Molotov–Ribbentrop-sopimuksen¹² viidentenä kymmenentenä vuosipäivänä vuonna 1989. Kuudensadan kilometrin pituinen ihmisketju kulki Viron, Latvian ja Liettuan läpi, ja siihen osallistui yli miljoonaa ihmistä.¹³ Internetiä ja älylaitteita edeltävänä aikana tapahtumaa koordinoitiin pitkälti radion välityksellä: osallistujia pyydettiin ottamaan mukaan pienet transistoriradiot. Joukkoviestinnän olennaista merkitystä kuvaa myös toinen tapahtuma kaksi vuotta myöhemmin. Elokuussa 1991 Moskovassa tapahtuneen vallankaappausyrityksen aikana ihmiset muodostivat Tallinnan TV-tornin eteen kilven puolustaakseen sitä neuvostotilaiden hyökkäykseltä.

Itäisen Euroopan maissa toimittajia on pidetty yhteiskunnallisina ja poliittisina aktivisteina, ei niinkään yhteiskunnan kriittiseen tarkasteluun suuntautuvina uutisoijina ja analyysoijina, kuten läntisen Euroopan maissa. Sosialistisen järjestelmän romahduksen jälkeen mediasta tuli valtiovallasta riippumaton toimija, jonka sisältöjä alkoi kehystää sananvapauden ideaali.¹⁴ Toimittajille se tarkoitti uuden ammatillisen identiteetin etsintää demokratiaan tähtäävässä yhteiskunnissa. Demokratian näkökulmasta olennaista oli kansalaisten luottamuksen rakentaminen mediaan ja muihin yhteiskunnallisiin instituutioihin.

LUOTTAMUSTA RAKENTAMASSA

Itäisen Euroopan maiden demokratiakehitystä ympäröi sosialismin ajan ristiriitainen perinne: toisaalta vapaan median arvostus, toisaalta yleinen yhteiskunnallinen epäluottamus varsinkin valtion poliittisia instituutioita mutta myös mediaa kohtaan. Riippumattoman median arvostusta EU:n itäisissä jäsenmaissa on perusteltu sillä, että vapauksia pidetään tärkeinä, koska ne on saavutettu vasta hiljattain.¹⁵ Esimerkiksi Unkarissa lehdistönvapauksien rajoittaminen aiheutti vuonna 2010 laajaa kritiikkiä ja synnytti kansalaisliikkeen nimeltä Milla, jonka toiminnan yhtenä esimerkkinä on miljoonaa tykkäystä maan lehdistönvapauden tukemiseksi tavoitellut Facebook-sivu.¹⁶

Kansalaisten epäluottamusta on pidetty seurauksena sosialistisen kauden perinnöstä ja siirtymäkaudella luotujen instituutioiden kehnosta toiminnasta (joskin instituutioiden toiminnan taustalla vaikuttaa sama perintö, jota ei lyhyellä aikavälillä pysty muuttamaan). Median asema on tässä tilanteessa kahtalainen. Se on yhteiskunnallinen instituutio, mutta sen kautta päivittäin välittyvä tieto muokkaa samalla ymmärrystä muista toimijoista ja instituutioista. Esimerkiksi vuosituhatien vaihteessa Virossa näkyi median ja poliittisten päättäjien kaksijakoinen suhde. Neuvostoliiton hajoamisen aikainen vahva kytkös tuli edelleen esille esimerkiksi siten, että poliitikot olivat tärkeitä uutisten lähteitä. Samalla median kriittinen ja kyyninen suhtautuminen politiikkaan murensi sekä poliittisten instituutioiden että median legitimitettä.¹⁷

Tämän luvun alussa esiteltyjä kuolemantuomiota käsitteleviä pääkirjoituksiakin voi tarkastella yhteiskunnallisen luottamuksen näkökulmasta. Miten yhteiskunnallista luottamusta muokkaa vaikkapa se, että lehti mieltää kansalaiset massaksi, jonka pitäisi kehittyä eurooppalaiseksi? Pääkirjoitukset eivät ole ainoa esimerkki tällaisesta suhtautumisesta: suora tai epäsuora tyytymättömyys kansalaisiin heijastuu laajemminkin ajan EU-laaantumisprosessia käsittelevistä mielipidekirjoituksista.¹⁸

Luottamus kansallisiin poliittisiin instituutioihin ja perinteiseen mediaan ovat ajankohtaisia kysymyksiä kaikissa Euroopan unio-

nin jäsenmaissa, eivätkä itäiset jäsenet välttämättä erotu joukosta omana kokonaisuutenaan. Vuoden 2016 Eurobarometri-kyselyssä kaikkien jäsenmaiden vastaajista hieman yli puolet sanoi, että kansallinen media tarjoaa luotettavaa tietoa. Itäisen Euroopan jäsenmaat jakautuvat kyselyssä tasaisesti kaikkiin kategorioihin. Osassa niistä poliittisiin instituutioihin ja mediaan luotti selvästi useampi kuin EU:ssa keskimäärin (Virossa 64, Slovakiassa 60 ja Romaniassa 58 %). Bulgaria (53), Tšekki (51) ja Liettua (54) edustivat EU:n keskitasoa. Keskitason alle jäivät Slovenia (48), Latvia (47), Kroatia (47), Unkari (44) ja Puola (44). Nämä luvut ovat kaukana Suomesta (88), Ruotsista (77) ja Tanskasta (77), jossa luottamus on korkein, mutta ne eivät toisaalta ole yhtä alhaisia kuin Ranskassa (34) ja Kreikassa (26).¹⁹

Vaikka lähes kaikissa maissa luotettiin enemmän televisioon, radioon ja lehdistöön kuin sosiaaliseen mediaan, itäisen Euroopan jäsenmaita yhdisti muuta EU:ta luottavaisempi suhtautuminen sosiaaliseen mediaan.²⁰ Sosiaalista mediaa piti luotettavana keskimäärin kolmasosa ja epäluotettavana hieman yli puolet vastanneista. Ero keskitasoon on suurin Puolassa, jossa sosiaaliseen mediaan luotti yli puolet vastaajista – siihen luotettiin enemmän kuin televisioon ja lehdistöön. Voidaan kysyä, kertovatko tulokset ”epävirallisen” ja ”vaihtoehtoisen” tiedon suuremmasta arvostuksesta itäisissä jäsenmaissa, joiden kouluissa ei perinteisesti ole opetettu kriittistä mediakasvatusta. Esimerkiksi Unkarissa tai Bulgariassa vaihtoehtoisen tiedon arvostukseen voi kytkeä siihen, että poliitikot pyrkivät vaikuttamaan sen sisältöön. Tämä saattaa herättää muistot kommunismin aikaisesta sensuroidusta mediasisällöstä. Toisaalta sosiaalisen median arvostus voi johtua muualakin nyky-yhteiskunnassa nähtävissä olevassa käsityksessä, jonka mukaan joukkoviestintä ei kerro, miten asiat ”oikeasti ovat”, jolloin omia käsityksiä vahvistavaa tietoa on helpompi löytää sosiaalisesta mediasta.

MONINAISET MEDIAJÄRJESTELMÄT

Poliittisten ja yhteiskunnallisten olojen lisäksi sosialistisen järjestelmän kaatuminen muutti olennaisesti taloudellisia realiteetteja, kun media siirtyi valtionomistuksesta yksityiseen omistukseen. Siirtyminen alkoi, kun kansainvälisen pääoman avulla perustettiin 1990-luvun alussa uusia kanavia ja julkaisuja. Sitä seurasivat talousvaikeuksista johtuneet mediayhtiöiden yhdistymiset, konkurssit ja omistajuuden keskittyminen. Esimerkiksi Virossa kansallisten päivälehtien levikki väheni vuosina 1990–1995 alle kolmasosaan aiemmasta. Talousvaikeuksia on selitetty pienillä kielialueilla ja niistä johtuvilla pienillä markkina-alueilla sekä Länsi-Euroopan maita alhaisemmalla ostovoimalla. Vuonna 2008 alkaneen talouskriisin aikana osa kansainvälisistä mediayhtiöistä vetäytyi alueen maista talousvaikeuksien takia. Esimerkiksi Bulgariassa ja Unkarissa omistajuuden keskittymistä paikallisille liikemiehille – ”mini-Murdocheille” – on pidetty ongelmallisena, koska osalla heistä on vahvoja poliittisia intressejä.²¹

Ongelmat kävivät ilmi myös puolalaisen mediatutkijan Bogusława Dobek-Ostrowskan toteuttamasta viimeisimmästä kattavasta itäisen Euroopan maiden medioiden vertailusta, johon sisältyy myös EU:n ulkopuolisia maita. Dobek-Ostrowskan vuonna 2015 julkaisema analyysi on jatkoa aiemmille tutkimuksille, joissa kartoitetaan mediajärjestelmiä. Yksi tärkeimmistä on mediaprofessoreiden Daniel Hallinin ja Paolo Mancinin vuosituhanteen alkuvuosina tekemä vertailu, jossa keskitytään mediajärjestelmien analyysiin kahdeksassatoista läntisen Euroopan ja Pohjois-Amerikan maassa.²² Näissä tutkimuksissa tulee esille kaksi ilmiötä, jotka ovat olennaisia tämän luvun kannalta.

Ensiksikin, 25 vuotta Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen ei ole yhtenäistä itäisen Euroopan mediamallia, vaan median ja demokration tila vaihtelee. Euroopan unioniin kuuluvien itäisen Euroopan maiden media luokitellaan Dobek-Ostrowskan analyysissä kahteen kategoriaan: hybridiin liberaaliin (*hybrid liberal*) ja politisoituneeseen (*politicized*). Ensimmäistä ryhmää kuvaa heikko politisoituminen sekä talouspuolella ulkomainen omistajuus ja kaupallistumi-

nen. Demokratian ja lehdistönvapauden tila on paras verrattavien maiden keskuudessa. Tähän kategoriaan tutkimuksessa luokitellaan Tšekki, Puola, Slovakia, Slovenia, Viro, Latvia ja Liettua. Politisoituneessa mallissa vallalla on niin sanottu poliittinen parallelismi, jossa media on profiloitunut puolueiden kannattajien mukaan, yleisradio on politisoitunut ja taloudelliset paineet ovat kovat. Sananvapauden tila on heikompia kuin ensimmäisessä ryhmässä. Analyysin mukaan tähän kategoriaan kuuluvat EU-maista Bulgaria, Kroatia, Unkari ja Romania.

Tutkimuksien perusteella voidaan osoittaa, että myös uusien ja vanhojen jäsenmaiden välillä on samanlaisuuksia ja eroja. Hybridi liberaali malli muistuttaa mediaprofessoreiden Hallinin & Mancinin tutkimuksessa länsimaiden analyysin perusteella rakennettua liberalistista (*liberal*) ja politisoitunut polaarista pluralismin (*polarized pluralist*) mallia. Näistä ensimmäiseen kuuluvat EU:n jäsenmaista Irlanti ja Iso-Britannia ja toiseen Kreikka, Espanja, Italia ja Ranska. Saman suuntaisia tuloksia antaa myös mediajärjestelmien analyysissä apuvälineenä käytetty kansainvälisen riippumattoman järjestön Freedom Housen jokavuotinen lehdistönvapauskatsaus. Vuoden 2016 raportin perusteella lehdistö on osittain vapaata esimerkiksi Unkarissa, Romaniassa, Bulgariassa ja Kroatiassa mutta myös Kreikassa ja Italiassa.²³

Toiseksi, vaikka joidenkin itäisen Euroopan maiden median vapauden on havaittu huolestuttavasti vähentyneen, voidaan provosoivasti kysyä, mikä olisi maiden tilanne ilman EU-jäsenyyttä. Esimerkiksi Freedom House -järjestön raportin mukaan 15 entisestä neuvostotasavallasta vain kolmessa – Virossa, Latviassa ja Liettuaissa – on vapaa lehdistö. Listan häntäpäässä tulevat Turkmenistan ja Uzbekistan. Järjestön mukaan sen analyysissä mukana olleissa itäisen Euroopan EU-jäsenmaissa on myös sananvapaus internetissä. Samansuuntaisesti Dobek-Ostrowskan mediajärjestelmävertailussa mukana olleet EU:hun kuulumattomat maat luokitteivat EU-maihin nähden eri kategorioihin. Niissä media oli joko osittain vapaa (esim. Kosovo, Makedonia, Moldova) tai valtion kontrollin alaisena (Venäjä ja Valko-Venäjä).²⁴

Vaikka mediajärjestelmien kategorisointi tarjoaa vertailukelpoista materiaalia, siinä on myös rajoituksensa. Analyysi keskittyy tilanteeseen tiettyinä hetkenä ja antaa kohteista staattisen kuvan. EU:n itäisten jäsenmaiden ja samalla myös median tilanne saattaa kuitenkin muuttua hyvin nopeasti, kuten myös Dobek-Ostrowska korostaa. Esimerkiksi Freedom House luokitteli vielä vuonna 2011 Unkarin lehdistön vapaaksi, kun viisi vuotta myöhemmin maassa suljettiin varoittamatta ja yllättäen suurin oppositiolehti *Nepszabadság*. Rajoituksena voi pitää myös sitä, että jako luokkiin kertoo yleisistä puitteista, ei esimerkiksi yhteiskuntasidonnaisista merkityksistä. Kategorioista käy selväksi sananvapauden olemassaolo tai puuttuminen mutta ei se, miten yhteiskunnissa tulkitaan sananvapautta ja siihen liittyvää vastuuta, tai mikä mielletään valtaviräksi tai ääriajatteluksi. Voi esimerkiksi pohtia, mikä suomalainen lehti voisi julkaista artikkelin, jossa muualta tulleita kerjäläisiä luonnehdittaisiin Viron *Postimees*-lehden *Tallinn*-liitteen tapaan ”tum-maverisiksi Euroopan unionin kansalaisiksi” ja heitä käsiteltäisiin kaupungin mainetta vahingoittavana ”jokavuotisena vitsauksena”.²⁵ Seuraavaksi käsittelen yhteiskunnallisessa keskustelussa EU:lle ja demokratialle annettuja merkityksiä.

MEDIA YHTEISKUNNALLISTEN MERKITYSTEN LUOJANA

Medialla on tärkeä rooli sekä yhteiskunnallisessa siirtymässä että muutoksessa. Se välittää tietoa, ja samalla myös muut toimijat, kuten poliittiset päättäjät ja kansalaiset, voivat median välityksellä osallistua julkiseen keskusteluun. Liittymisprosessi EU:hun on hyvä esimerkki siitä, miten media tukee valtion virallista linjaa tärkeänä pidettyjen ulkopoliittisten tavoitteiden edistämiseksi. Esimerkiksi Virossa tämä tapahtui avoimesti, kun kansalliset joukkoviestimet asettuivat liittymisprosessin alusta alkaen maan EU-jäsenyyden kannalle. Lisäksi EU:n laajentuminen osoitti, että median ja sen kautta välitettävän tiedon rooli korostuu varsinkin silloin, kun käsitellään suurelle yleisölle tuntemattomia teemoja. Käytännössä tämä tarkoitti kasvavaa määrää EU:ta käsitteleviä juttuja mutta myös sanaston kehittämistä: ”euroneuvottelujen” ja ”euronormien”

lisäksi lehdistä puhuttiin muun muassa myös ”eurosumusta”, ”eurojunasta”, ”eurosyksystä” ja ”euro-ovesta”.²⁶ Euro-sanasto on hyvä esimerkki siitä, miten media tiedon välittämisen lisäksi luo merkityksiä: jos myöhästyy (euro)junasta, ei voi syyttää kuin itseään. Toisaalta jos (euro)ovea ei avata siihen koputtajalle, talossa asuu huonotapaista väkeä.

EU:n laajentuessa myös käsitteet ja ilmiöt leviävät uusiin jäsenmaihin. Käsitteitä tulkitaan eri yhteiskunnissa eri tavoin ja siten ne saavat paikalliset (kansalliset) merkitykset. Esimerkiksi Liettuassa poliittinen korrektius, suvaitsevaisuus ja liberalismi on ymmärretty eurooppalaisiksi tuonti-ilmiöiksi, ja siellä on keskusteltu niiden soveltamisesta liettualaiseen yhteiskuntaan.²⁷ Eri yhteiskuntien sisällä ei kuitenkaan ole yhtenäistä käsitystä siitä, mitä esimerkiksi demokratia pitää sisällään. Kuolemantuomiota käsittelevät pääkirjoitukset ovat hyvä esimerkki siitä, miten media päivittäisellä toiminnallaan määrittelee asemansa suhteessa maan poliittiseen johtoon, EU:hun ja kansalaisiin. Samalla se viestii, mitä demokratian ymmärretään tarkoittavan. Tulkitaanko EU:lle annettuja lupauksia yksittäisen politiikan sooloiluksi vai kansainväliseksi velvollisuudeksi? Pitääkö poliittisten päätöksentekijöiden kuunnella kansalaisia vai onko kansalaisten syytä oppia eurooppalaisiksi?

Demokratiasta käytävässä julkisessa keskustelussa kansalaismielipiteen merkitykseen vedotaan usein, vaikkakin toisinaan epäjohtomukaisesti. Mielipidekyselyt tuskin osoittivat täyskäännostä virolaisten kuolemantuomioon liittyvissä mielipiteissä viiden kuukauden aikana. Sen sijaan mielipiteisiin vetoaminen kulkee käsi kädessä niiden tietoisien muokkauksen kanssa. Tästä hyvän esimerkin tarjoaa EU:n alhainen kannatus Virossa ja Latviassa liittymisprosessin aikana. Mielipidekyselyjen tuloksia tulkittiin ongelmatilanteena, johon tarvitaan muutosta, ei tosiasiana, jonka pitäisi ohjata poliittista toimintaa.

Jokapäiväisenä käytäntönä liittymisprosessi tarkoitti lähtökohtaisesti demokraattisen järjestelmän, markkinatalouden ja oikeusvaltion puitteiden rakentamista osana siirtymää, ei niiden kriittistä tarkastelua. Demokratia järjestelmänä mahdollistaa kuitenkin monia erilaisia käsityksiä poliittisesta kulttuurista, päätök-

senteosta, vähemmistöistä sekä julkisen keskustelun teemoista ja sananvapauden rajoista. Akateemisella ja poliittisella rintamalla on nykyykehityksen valossa herännyt kysymys, onko demokratian sisällöllinen tarkastelu jäänyt alisteiseksi taloudelle. Liittymisprosessin ja jäsenyyden aikana eurooppalaista yhteiskuntajärjestelmää on julkisessa keskustelussa kuvailtu pikemminkin kulutuskulttuurin ja luvassa olevan elintason nousun kuin esimerkiksi vapauksien tai ihmisoikeuksien kautta.²⁸ Elintason nousu on selvästi konkreettisempi ja yksiselitteisempi teema kuin esimerkiksi se, mitä toimiva liberaali demokratia merkitsee. Näin voi kysyä, kuinka paljon itäisissä jäsenmaissa on käsitelty sitä, minkälaista demokraattista yhteiskuntaa muutoksen avulla rakennetaan. Keskittymällä markkinatalouteen demokraattinen järjestelmä mielletään suoraan tai epäsuoraan välineeksi, jonka pitäisi edistää talouden kehitystä, tässä tapauksessa päämääränä on Länsi-Eurooppaan verrattavissa oleva elintaso. Kun elintasokuilu ei ole poistunut, kriittiset katseet kohdistuvat myös demokraattiseen järjestelmään: yksi esimerkki tästä on vuonna 2014 niin sanottuun ”illiberaaliseen demokratiaan” siirtynyt Unkari.

MEDIA JA MONIMUTKAINEN DEMOKRATIAPROSESSI

Olennaista tässä luvussa esitetylle käsitykselle mediasta itäisessä Euroopassa on nopea ja moninainen uudistuminen: se on ominaista sekä itäisen Euroopan yhteiskunnille, EU:n kehitykselle että media- maiseman ja -teknologian mullistuksille. Samalla voi sanoa, että prosessi ei ole edennyt lineaarisesti vaan sille ovat ominaisia epäjatkuvuudet ja ristiriidat, joka koskevat sekä toimijoita että merkityksiä, esimerkiksi sitä, mitä tarkoitetaan käsitteellä ”eurooppalainen”.

Itäisen Euroopan media on ennen kaikkea analyttinen käsite, koska maiden media ei ole yhtenäinen: siinä on samankaltaisuuksia ja eroja myös muuhun EU:hun verrattuna. On otettava huomioon, että tapahtumien tulkinta ”itäeurooppalaisiksi” ilmiöiksi muun muassa suomalaisessa julkisessa keskustelussa vahvistaa käsitystä yhtenäisestä Itä-Euroopasta ja sivuuttaa muita mahdollisia tarkastelutapoja.

Itäisen Euroopan maiden EU-jäsenyysneuvottelut olivat nopea sosialisaatioprosessi, jossa ehdokasmaiden oli tarkoitus ”kehittyä eurooppalaiseksi”. Nopeatahtisuuden vuoksi sisällöllinen keskustelu julkisuudessa jäi prosessin tehokkaan hallinnoinnin jalkoihin.²⁹ Miia Ijäs kirjoittaa tämän teoksen luvussa 7, että itäisen Euroopan jäsenmaissa valtiolla uskotaan olevan vahva asema kansalaisten opettamisessa muun muassa oikeanlaiseen kansallisuuteen, ja voidaanakin kysyä, onko suhtautumisella kytköksiä laajentumisaikaiseen käytäntöön. Kun liberaaliin demokratiaan tähdättiin ei-niin-liberaalin toteutustavan kautta, on mahdollista, että toteutustapa vaikuttaa myös ymmärrykseen demokratian sisällöstä.

Nykyään itäisen Euroopan jäsenmaat osallistuvat täysivaltaisina jäseninä unionin päätöksentekoprosessiin, ja niiden käsitykset Euroopasta ja demokratiasta ovat osa unionin todellisuutta. Tutkijat ovat kuitenkin huomauttaneet, että eurooppalaiseksi tuleminen ei päättynyt unioniin liittymiseen. Näin ollen itäisen Euroopan jäsenmaiden media toimii tilanteessa, jossa ulkopuolelta tuleva tai sellaiseksi koettu muutospainne on ollut jotakuinkin jatkuva. Ulkopuolisen paineen merkitys näkyi mediassa etenkin Viron kuolemantuomion poistamisen aikana mutta myös hiljattaisen pakolaiskriisin aikana. Tästä näkökulmasta EU:ta vastustavaa politiikka esimerkiksi Puolassa ja Unkarissa voi pitää vastahakoisena reaktiona ulkopuoliselle paineelle.³⁰

Tämä ei tarkoita, että jotkin yhteiskunnalliset aiheet olisivat puhtaasti kansallisia tai ne pitäisi keinotekoisesti sellaisiksi määrittellä. Sen sijaan voi miettiä, miten EU:ssa, esimerkiksi unionin virallisessa retoriikassa, ymmärretään se, mitä eurooppalaisuuteen ja demokratiaan kuuluu. Samalla voi pohtia, mihin nämä näkemykset perustuvat ja ovatko ne samansuuntaisia jäsenmaiden julkisessa keskustelussa esitettyjen näkemysten kanssa. Medialla on tässä merkitysten määrittelyssä tärkeä asema. Tutkimalla mediaa voidaan havaita, miten yhtenäisen ja muuttumattoman demokratian tai Euroopan sijaan kansallisen tason keskustelussa törmätään ristiriitaisiin prosesseihin ja muuttuviin merkityksiin. Näitä käsitteitä tuodaan esille tässä teoksessa.³¹

LUKU 6: RITARI ÄSSÄ JA KUOLEMANTUOMIO

1. *Postimees* on vuonna 1857 perustetun *Perno Postimees* -lehden seuraaja, ja maaliskuussa 1998 sen painosmäärä oli Viron sanomalehtien liiton mukaan noin 56 800. Kuolemantuomio pantiin Virossa viimeisen kerran täytäntöön vuonna 1991 ja virallisesti se poistettiin lainsäädännöstä vuonna 1998.
2. *Postimees* 1997.

3. *Postimees* 1998a.
4. *Postimees* 1998b.
5. Esim. Offe 1991, 501–528; siirtymän ja muutoksen synonyymeinä ovat käytössä myös transitio ja transformaatio.
6. Radaelli 2000; Lauristin ym. 2017, 1–4; Vetik 2012, 12–13; ks. myös Kalev & Roosmaa 2012, 26; Kleinstaubert 2010; Vetik 2012, 12–13.
7. Krotz 2009, 19–38; Villi, Matikainen & Khaldarova 2016, 303; Beissinger 2012, 1–14; Slavcheva-Petkova 2016, 1115–1134.
8. Esimerkiksi Jordan 2014, 283–303; Jones & Subotić 2011, 542–557; Kulpa 2014, 431–448.
9. Pjesivac, 2016, 1–24; Lauk 1996, 93–106; Salovaara-Moring 2009, 97–116; Viha-
lemm 2006, 17–29.
10. Štětka 2012, 157–188.
11. Puddington 2014; Palonen 2012, 930–957; Vihailemm, Lauk & Lauristin 1997,
227–240.
12. Molotov–Ribbentrop-sopimus solmittiin Saksan ja Neuvostoliiton välillä 23.
elokuuta 1939. Se oli hyökkäämättömyyssopimus, jonka salaisessa lisäpöytäkir-
jassa sovittiin etupiirijaosta (kohteina mm. Baltian maat ja Suomi).
13. Unesco 2009.
14. Lauk 1996, 93–106; Salovaara-Moring 2009; Jakubowicz 2012, 139–145;
Slavcheva-Petkova, 2016, 1115–1134.
15. Bulgariaa koskeva esimerkki Slavcheva-Petkova 2016, 1117.
16. Kansanliike järjesti toimintaa vuoden 2012 loppuun saakka. Sivulla One mil-
lion for Hungarian press freedoms (Egy millió a magyar sajtószabadságért)
tai Milla Facebook on 193 000 tykkäystä. Ks. myös Palonen 2012, 950.
17. Pjesivac 2016, 1–2, 8; Guerra 2016, 233–241; ks. myös Aasland, Grodeland &
Pleines 2012, 115–143; Vihailemm, 2003, 587–600; Raik 2003.
18. Kaasik-Krogerus 2016.
19. Eurobarometri 2016.
20. Kyselyssä käytetty jako sosiaaliseen mediaan ja joukkoviestintään on toki läh-
tökohtaisesti ongelmallinen, koska sanomalehdet, radiokanavat ja TV-asemat
hyödyntävät esimerkiksi Facebookia ja Twitteriä ja julkaisevat kotisivuillaan
blogeja.
21. Vihailemm 2003; Sparks 2012, 41–62; Hume 2011; Štětka 2012; Slavcheva-Pet-
kova 2016, 1116, 1120.
22. Dobek-Ostrowska 2015, 11–44; Hallin & Mancini 2004.
23. Freedom House 2016.
24. Slavcheva-Petkova 2016, 1116; Freedom House 2014; Freedom House 2016;
Dobek-Ostrowska 2015.
25. *Postimees* Tallinn 2012.
26. Esim. Riegert 2010, 195–213; Kaasik-Krogerus 2016; d’Haenens & Mattelart
2011, 235–250; Viron tapauksen analyysi esim. Kaasik 2001, 82–96; ks. myös
Sikk & Ehin 2005, 23–38.
27. Miazhevich 2017, 199–216.
28. Ks. myös Palonen 2012, 941; Guerra 2016, 234–235; Wiesner 2014; Kaljulaid
2017.
29. Raik 2003; Kaasik-Krogerus 2016.
30. Esim. Mälksoo 2006, 275–297; Kulpa 2014, 432; ks. myös Ballinger 2017, 44–67.
Pakolaismuutoksesta itäisen Euroopan näkökulmasta on kirjoittanut esim. Dze-
novska 2016; Dzenovska 2017, 297–306.
31. Artikkelin on osa Euroopan tutkimusneuvoston rahoittamaa projektia ”Legiti-
mation of European cultural heritage and the dynamics of identity politics in
the EU, EUROHERIT” (636177).